

Quantitative Pathology of University Theses Written based on Lithographic Books

Mostafa La'l Shateri

Visiting lecturer, Department of f Archeology and History, University of Neyshabur, Neyshabur, Iran. E-mail: mostafa.shateri@yahoo.com

Abstract

Objective: Based on research approaches and fields, various information sources are available to researchers. Although access to a part of these resources sometimes faces limitations, refusing to pay attention to it will lead to defects in the results. In the meantime, the use of archival sources is considered one of the important topics in the field of research. One of the sources in this field is lithographic books. This industry entered Iran from the middle of the Qajar period (1249 AH) and in a short time it replaced lead printing and was used until the end of the Qajar period (1344 AH) and shortly after, due to the widespread acceptance of the society. In about a century, numerous works were published using this lithography technique, which were mostly reprints of works from previous eras or published by the authors of this era. The aim of the current research is to answer several questions about how many of the university theses written in Iran have focused on lithographic sources and the geographical distribution (city-university), the field distribution, the distribution of courses and its year, in what way and in the meantime, what approaches have prevailed in the use of these research sources?

Methodology: The method of this descriptive-analytical research and sampling is based on two databases approved by the Ministry of Science and academic and research centers (Irandoc and National Library) and the website of university libraries. However, the findings of the current research, like other quantitative researches based on the examination of samples, are not completely certain and there can be an error rate of 5-10 percent in it, because the primary and supplementary information recorded by a number of academic centers and students, sometimes It is accompanied by defects and mistakes.

Findings: Based on the case study of all theses extracted, the findings indicate that 43 university centers in 17 cities have written only 255 theses, among which Tehran with 15 universities and 183 theses. It is at the top of this statistic. The disciplines benefiting from 21 lithographic books and illustration with 115 theses have a noticeable distance from other disciplines. 1, 14, 223, and 17 theses have been written in associate degree, bachelor degree, master degree, and doctoral degree, respectively.

Keywords: Lithographic books, Thesis, University, City, Field of study, Level of study

Article type: Research

How to cite:

La'l Shateri, M. (2023). Quantitative Pathology of University Theses Written based on Lithographic Books. *Library and Information Sciences*, 26(2), 67-85.

ARTICLE INFO

Article history:

Received: 04/02/2023

Received in revised form: 09/04/2023

Accepted: 29/04/2023

Available online: 21/10/2023

Publisher: Central Library of Astan Quds Razavi
Library and Information Sciences, 2023, Vol. 26, No. 2, pp. 67-85.

© The author

آسیب‌شناسی کمی پایان‌نامه‌های دانشگاهی نگارش‌یافته با تکیه بر کتاب‌های چاپ سنگی (۱۳۵۴-۱۴۰۱ ش)

مصطفی لعل شاطری

استاد مدعو، گروه باستان‌شناسی و تاریخ، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه دولتی نیشابور، نیشابور، ایران. رایانامه: mostafa.shateri@yahoo.com

چکیده

هدف: بر مبنای رویکردها و حوزه‌های پژوهشی، منابع اطلاعاتی متنوعی در اختیار پژوهشگران قرار دارد. هرچند دسترسی به بخشی از این منابع گاه با محدودیت‌هایی مواجه است، اما خودداری از توجه به آن، نقص در نتایج را به همراه خواهد داشت. در این بین، بهره‌گیری از منابع آرشیوی از جمله، موضوعات حائز اهمیت در عرصه پژوهش محسوب می‌شود. یکی از منابع کمتر شناخته شده در این حوزه، کتاب‌های چاپ سنگی است. این صنعت از اواسط دوره قاجار (۱۲۴۹ق) به ایران وارد و در اندک زمانی جایگزین چاپ سربی شد و تا پایان دوره قاجار (۱۳۴۴ق) و اندکی پس از آن، به واسطه استقبال فراگیر جامعه، مورد کاربرد قرار داشت. در حدود یک قرن، آثار متعددی با بهره‌گیری از این تکنیک چاپ سنگی انتشار یافت که غالباً بازنشر آثار ادوار قبل و یا نشر مؤلفان این دوره بود. هدف از پژوهش حاضر، پاسخ به پرسش‌هایی چندگانه است مبنی بر این که تاکنون چه تعداد از پایان‌نامه‌های دانشگاهی نگارش‌یافته در ایران با محوریت منابع چاپ سنگی بوده و پراکندگی جغرافیایی (شهر-دانشگاه)، پراکندگی رشته، پراکندگی مقطع و سالشماری آن، به چه نحو بوده و در این بین چه رویکردهایی در استفاده از این منابع پژوهشی حاکم بوده است؟

روش / رویکرد پژوهش: روش این پژوهش توصیفی-تحلیلی و نمونه‌گیری بر اساس دو پایگاه مورد تأیید وزارت علوم و مراکز دانشگاهی و تحقیقاتی (ایران‌داک و کتابخانه ملی) و بررسی سایت کتابخانه‌های دانشگاهی صورت پذیرفته است. با این حال، یافته‌های پژوهش حاضر، همچون سایر پژوهش‌های کمی مبنی بر نمونه‌گیری، از قطعیت کامل برخوردار نیست و ضریب خطای ۱۰ الی ۱۵ درصدی در آن می‌تواند وجود داشته باشد، چرا که اطلاعات اولیه و تکمیلی ثبت‌شده از سوی تعدادی از مراکز دانشگاهی و دانشجویان، بعضاً توأم با نقص و اشتباه است.

یافته‌ها و نتایج: مبنی بر بررسی موردی کلیه پایان‌نامه‌های استخراج‌شده، یافته‌ها حاکی از آن است که ۴۳ مرکز دانشگاهی در ۱۷ شهر، صرفاً به نگارش ۲۵۵ پایان‌نامه پرداخته‌اند که در این بین تهران با ۱۵ دانشگاه و ۱۸۳ پایان‌نامه، در صدر این آمار قرار دارد. رشته‌های بهره‌مند از کتاب‌های چاپ سنگی ۲۱ رشته و تصویرسازی با ۱۱۵ پایان‌نامه، فاصله‌ای محسوس با سایر رشته‌ها دارد. به ترتیب ۱، ۱۴، ۲۲۳ و ۱۷ پایان‌نامه در مقطع کاردانی، کارشناسی، کارشناسی ارشد و دکتری نگارش یافته است. از ۱۳۵۴ ش. تا زمستان ۱۴۰۱ ش. نگارش پایان‌نامه هر سال، برخوردار از تفاوتی چشمگیر است، چنان که می‌توان به ۱۳۹۳ ش. با ۲۱ پایان‌نامه و ۱۶ سال اشاره داشت که در آن پایان‌نامه‌ای با محوریت کتاب‌های چاپ سنگی، نگارش نیافته است.

کلیدواژه‌ها: کتاب‌های چاپ سنگی، آسیب‌شناسی کمی، پایان‌نامه، دانشگاه، شهر، رشته، مقطع

نوع مقاله: پژوهشی

استناد:

لعل شاطری، مصطفی (۱۴۰۲). آسیب‌شناسی کمی پایان‌نامه‌های دانشگاهی نگارش‌یافته با تکیه بر کتاب‌های چاپ سنگی (۱۴۰۱-۱۳۵۴ ش). کتب‌داری و اطلاع‌رسانی، ۲۶(۲)، ۶۷-۸۵.

تاریخچه مقاله:

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۱۱/۱۵ تاریخ ویرایش: ۱۴۰۲/۱/۲۰ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۲/۹ تاریخ انتشار: ۱۴۰۲/۷/۲۹

ناشر: کتابخانه مرکزی آستان قدس رضوی

کتب‌داری و اطلاع‌رسانی، ۱۴۰۲، دوره ۲۶، شماره ۲، شماره پیاپی ۱۰۲، صص. ۶۷-۸۵

© نویسندگان

مقدمه

با ورود چاپ به ایران، تولید آثار مکتوب با تحولی چشمگیر همراه شد، چنان که انتشار و بازنشر آثار متعدد و امکان بهره‌مندی همگان از آن، صرفاً بخشی از این جریان بود. هرچند به واسطه استفاده مکرر و یا عدم توجه کافی و نگهداری صحیح، بخشی از این آثار امروزه در دست نیست؛ اما موارد بازمانده از جمله ذخایر آرشیوی ارزشمندی است که به عنوان بازتاب‌دهنده بخشی از تمدن ایران محسوب می‌شوند. تا پیش از سه دهه گذشته، جمع‌آوری و ساماندهی کتاب‌های چاپ سنگی به صورت چشمگیر مورد توجه قرار نداشت، اما پس از کسب خودآگاهی از ارزش این میراث، شناسایی، جمع‌آوری، آرشیو و ثبت اطلاعات و معرفی آن، در دستور کار مراکز گوناگون به ویژه کتابخانه‌های دولتی، دانشگاهی و خصوصی قرار گرفت و متعاقباً بستری مناسب برای پژوهش‌های مبنی بر کتاب‌های چاپ سنگی را از مناظر مختلف فراهم آورد. به عنوان نمونه، در ایران به واسطه برخورداری از مراکز نگهداری نسخ چاپ سنگی همچون کتابخانه آستان قدس رضوی در مشهد، کتابخانه ملی و مجلس در تهران، کتابخانه آیت‌الله مرعشی در قم و سایر مراکز کشورهای اسلامی و در چند دهه اخیر به واسطه نمایه‌سازی کتاب‌های چاپ سنگی از سوی کتابخانه‌ها و موزه‌های داخلی و خارجی، پژوهشگران دانشگاهی علاقه‌مند، در قالب پایان‌نامه به بررسی وجوه گوناگون این آثار به صورت اختصاصی و یا بهره‌گیری از آن به عنوان منبعی مکمل برای نگارش بخشی از پایان‌نامه خود، پرداخته‌اند.

پیشینه پژوهش

در دهه اخیر، گزارش‌هایی توصیفی و بر اساس نمونه‌های موردی و بسیار محدود، به معرفی پایان‌نامه‌های دانشگاهی نگارش‌یافته با تکیه بر کتاب‌های چاپ سنگی ارائه شده است که از جمله آن‌ها بر اساس تقدم زمانی می‌توان به موارد زیر اشاره کرد: محمد آزادی (۱۳۸۹) در گزارش «نگاهی به پایان‌نامه‌های دانشگاه هنر در موضوع چاپ سنگی و سربی»، به معرفی مختصر ۱۲ پایان‌نامه بین سال‌های ۱۳۵۶ ش. الی ۱۳۸۸ ش. در رشته‌های گوناگون هنر تهران پرداخته است. علی بوذری (۱۳۹۰) در بخشی از کتاب *مآخذشناسی کتاب‌های چاپ سنگی و سربی* به گزارشی از پایان‌نامه‌های این حوزه تا ۱۳۸۹ ش. پرداخته است. پس از او سیده طرفه ابطحی‌نژاد مقدم (۱۳۹۴) در گزارش «مآخذشناسی کتاب‌های چاپ سنگی و سربی: از ابتدای زمستان سال ۱۳۸۹ تا پایان زمستان سال ۱۳۹۳» به تکمیل نوشتار بوذری پرداخته و بخشی از آن را به ذکر پایان‌نامه اختصاص داده است. در اندک بررسی‌های مذکور، عدم نگاه همه‌جانبه و بررسی پراکنده جغرافیایی، رشته‌ها، مقاطع و سایر موضوعات وابسته و سپس آسیب‌شناسی این موارد مشهود است؛ موضوعی که در پژوهش حاضر مورد توجه قرار دارد.

روش پژوهش

این پژوهش مبنی بر ساختار کمی و با تکیه بر روش توصیفی-تحلیلی صورت پذیرفته است. بسترهای مورد توجه در نمونه‌گیری کامل، بر اساس جستجوی کلیدواژه‌های مرتبط در دو پایگاه اصلی و معتبر ایران‌داک (irandoc.ac.ir) و کتابخانه ملی (www.nlai.ir) و کتابخانه‌های دانشگاهی تا زمستان ۱۴۰۱ ش. هستند. متعاقباً کلیه موارد نمایه‌سازی شده، بررسی و نتایج بر اساس استقرای کامل استخراج گردیده است. در پژوهش حاضر تلاش گردید تا کلیه پایان‌نامه‌های مرتبط، مورد بررسی قرار گیرد. با این حال، یافته‌های پژوهش حاضر، همچون سایر پژوهش‌های کمی مبنی بر بررسی نمونه‌ها، از قطعیت کامل برخوردار نیست و ضریب خطای ۵ الی ۱۰ درصدی در آن می‌تواند وجود داشته باشد، چرا که اطلاعات اولیه و تکمیلی ثبت‌شده از سوی تعدادی از مراکز دانشگاهی و دانشجویان، بعضاً توأم با نقص و اشتباه است.

چاپ سنگی در ایران

پس از ظهور چاپ به شیوه سربی در قرن پانزدهم میلادی، برای ایجاد چاپخانه در عصر صفوی از سوی ارامنه‌ای و در دوره افشاریه و زندیه از سوی مسیونرهای مذهبی تلاش‌هایی صورت پذیرفت (اصلانیان، ۱۳۹۹، ص. ۱۶-۱۸؛ مولانا، ۱۳۵۸، ص. ۲۹-۳۰)؛ اما در نهایت دوره قاجار به واسطه نگرش‌ها و تلاش‌های عباس‌میرزا نایب‌السلطنه (۱۲۴۹-۱۲۰۳ ق.) در راستای تولید و انتشار کتاب، مبدل به بستری برای ورود و رواج چاپ شد. از این رو، شخصی به نام زین‌العابدین تبریزی را مأمور فراگیری فن چاپ و تأسیس نخستین چاپخانه در تبریز کرد. متعاقباً اولین چاپخانه از کشور روسیه به ایران وارد و نخستین کتاب، با عنوان رساله جهادیه اثر میرزا بزرگ قائم‌مقام در ۱۲۳۳ ق. منتشر (بابازاده، ۱۳۷۸، ص. ۱۳) شد. با این حال، دوران فعالیت مرحله اول چاپ سربی بیش از دو دهه در ایران دوام نداشت. چاپخانه‌های سربی در تبریز و تهران به دلیل هزینه فراوان، صرفاً به واسطه حمایت چهره‌های بانفوذ که به ارزش نشر کتاب آگاهی داشتند استمرار نسبی یافته بودند و عملاً با مرگ حامیان اصلی آنان دوره رکود و انفعال چاپ سربی آغاز شد. این در حالی بود که چاپ سنگی بنا به دلایلی همچون سهولت کار و افزایش سرعت، کاهش هزینه‌ها و ویژگی‌های زیبایی‌شناختی که جذابیتی ممتاز نسبت به چاپ سربی برای مخاطبان داشت، مورد استقبال قرار گرفت (شچگلوا، ۱۳۸۸، ص. ۴۶؛ مارزولف، ۲۰۰۷، ص. ۲۱۵) و عملاً چاپ سنگی جایگزین چاپ سربی شد.

۱. از این رو، پذیرش قطعی چاپ سنگی به طور عمده ناشی از ظرفیت آن برای ایجاد اشکال و شیوه‌های هنر کهن مرتبط با نسخ خطی دست‌ساز بود. چاپ سنگی برای ساخت مجدد طرح و ظاهری زیبا، کتابی در قالب شکل قدیمی (نسخ خطی) تولید کرد که با خط نستعلیق و نسخ، تذهیب‌ها و برگه‌های مصور تکمیل شده بود (امامی، ۱۴۰۰، ص. ۷۵).

واژه چاپ سنگی از لغت یونانی Graph به معنی نوشتن و Litho به معنی سنگ گرفته شده است که به وسیله یوهان آلوئیس زنفلدر^۱ بازیگر و نمایشنامه‌نویس آلمانی، اختراع شد. او مبنی بر دانش زمین‌شناسی، برای چاپ خود از تخته‌سنگ‌های آهکی بهره برد که حاصل تجزیه شیمیایی آن، آهک و اسیدکربنیک بود. زنفلدر برای اولین بار نام این روش را چاپ سنگی یا چاپ شیمیایی نهاد و پس از چندین سال با رفع معایب آن، سرانجام در ۱۸۰۰ م. (۱۲۱۵ ق.) چاپ سنگی را در دفتر ثبت اختراع لندن به ثبت رساند و پس از آن، این‌گونه از چاپ به سرعت در اکثر کشورهای جهان رایج شد. برخلاف چاپ سربی، آغاز چاپ سنگی در ایران با فاصله زمانی اندکی از ابداع آن و نیز بهره‌گیری سایر کشورها بود (غلامی جلیسه، ۱۳۹۰، ص. ۶۵-۶۷؛ گرین^۲، ۲۰۱۰، ص. ۳۰۷-۳۰۶). در ایران نخستین کوشش‌ها از سوی عباس‌میرزا صورت پذیرفت و گواه آن ارسال یک نقاش به نام الله‌وردی به تفلیس و میرزا جعفر در ۱۲۴۰ ق. به مسکو بود تا فنون چاپ سنگی را فراگیرند. متعاقباً چند سال بعد، میرزا صالح شیرازی، میرزا اسدالله را به مسکو اعزام کرد و او در بازگشت تجهیزات و ابزار لازم برای چاپ سنگی را تهیه و با خود به تبریز آورد (شچگلوا، ۱۳۸۸، ص. ۴۷؛ مارزولف، ۲۰۰۳، ص. ۲۵۶). در مجموع آشنایی ایرانیان با چاپ سنگی بر دو محور اصلی قرار داشت، نخست حضور هنرمندان ایرانی در کشورهای اروپایی به ویژه روسیه و کسب این دانش و دیگر حضور احتمالی چاپچی‌های خارجی (میرزای گلپایگانی، ۱۳۷۸، ص. ۱۵). اولین چاپخانه‌ای که می‌توان با اطمینان درباره آن اعلام نظر کرد، در ۱۲۴۸ ق. به کوشش میرزا صالح شیرازی از روسیه خریداری و به ایران منتقل و در تبریز مستقر و در ۱۲۴۹ ق. نخستین کتاب آن که یک قرآن بود، منتشر شد (شچگلوا، ۱۳۸۸، ص. ۴۸). پس از آن روند استقرار چاپخانه‌های سنگی در ایران تداوم یافت. در ۱۲۶۰ ق. یک چاپخانه سنگی در اصفهان و در ۱۲۶۶ ق. چهارالی پنج چاپخانه در تهران و در ۱۲۷۱ ق. پانزده چاپخانه در تبریز مشغول به فعالیت بودند (فلور^۳، ۱۹۹۰، ص. ۴، ص. ۷۶۲-۷۶۳). هر چند نخستین فعالیت‌های چاپ سنگی مبنی بر حمایت دولت صورت پذیرفت، اما این جریان دوام نیافت و پس از آن چاپخانه‌های خصوصی در تهران و تبریز و سپس در سایر شهرها همچون اصفهان، شیراز و مشهد مبنی بر سرمایه‌گذاری فردی، اقدام به چاپ کتاب را آغاز کردند و توده اصلی کتاب مورد نیاز جامعه را در اختیار متقاضیان قرار دادند. این چاپخانه‌ها بیشتر در حوزه ادبیات با محتوای مذهبی، فقه، ادعیه، زندگانی ائمه اطهار^(ع)، دیوان شاعران کلاسیک، داستان‌ها و افسانه‌ها به نشر آثاری برای بازار کتاب پرداختند (شچگلوا، ۱۳۸۸، ص. ۵۲) که در هر نوبت چاپ «عموماً کتاب‌های چاپ سنگی به طور میانگین بین ۵۰۰ تا ۷۵۰ جلد به چاپ می‌رسیدند» (غلامی جلیسه، ۱۳۸۹، ص. ۹۸).

1. Johan Alois Senefelder
2. Green
3. Floor

بررسی کمی پایان‌نامه‌های دانشگاهی

تاریخ چاپ در ایران را می‌توان گوشه‌ای تاریک از تاریخ فرهنگ و تمدن این مرز و بوم دانست که به جهت عدم توجه پژوهشگران و متولیان، دارای زوایای مبهم و ناشناخته است. از آغاز به کار رسمی چاپ در ایران حدود دو قرن می‌گذرد، اما هنوز نگاهشده‌ای کامل در زمینه تاریخ چاپ، شیوه‌ها، روش‌ها، فعالیت‌ها، فعالان و غیره وجود ندارد و هنوز فهرستی کامل از آنچه در ایران به چاپ رسیده نگاهشده نشده است. وضعیت نگهداری و ارائه اطلاعات کتاب‌های چاپ سنگی بسیار نگران‌کننده است. «جای بسی شگفتی است در دورانی که ما به پیشینیان خرده می‌گیریم که چرا فلان کتاب فلان عالم که به صورت مخطوط تا فلان عصر موجود بوده، هم‌اینک در دست نیست و گذشتگان را به جهت بی‌مبالاتی و کم‌کاری در حفظ و تکثیر آن آثار ملامت می‌نماییم، اما خود در عصری که ابزار و آلات پیشرفته‌ای برای حفظ و نگهداری اطلاعات فراهم است، تلاش بایسته‌ای در این حوزه انجام نداده‌ایم» (غلامی جلیسه، ۱۳۹۰، ص. ۳-۴). در دوران حیات چاپ سنگی در ایران، کتاب‌ها، روزنامه‌ها و همچنین آثار فرهنگی متعددی با تکیه بر این تکنیک انتشار یافتند که در واقع بخشی از فرهنگ ایران‌زمین هستند و حفظ و نگهداری این منابع، سازماندهی و دسترسی‌پذیر کردن آن‌ها، بسیار ضروری است. فارغ از دسترسی محققان به این آثار عملاً آگاهی از بخشی از تاریخ و فرهنگ امکان‌پذیر نخواهد بود (مطلبی، ۱۳۸۹، ص. ۳). هرچند نخستین تلاش‌های صورت گرفته در زمینه آشنایی محققان با منابع چاپ سنگی به همت کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران در اسفند ۱۳۶۹ ش. در قالب نمایشگاهی بود (ناشناس، ۱۳۷۰، ص. ۳۵) و مهم‌ترین مراکز نگهداری منابع چاپ سنگی در ایران قرار دارند (همچون کتابخانه مرکزی آستان قدس رضوی، کتابخانه ملی، کتابخانه مجلس شورای اسلامی و سایر کتابخانه‌ها عمومی و دانشگاهی) (محبوب، ۱۳۸۹، ص. ۱۰۴)؛ اما تاکنون فهرس تفصیلی، دقیق و به‌روز شده و متعاقباً آمار تجمیعی دقیقی از منابع چاپ سنگی حاصل نشده است. حاصل این جریان را می‌توان عدم ایجاد سمت‌وسوی پژوهشی و مغفول ماندن ظرفیت‌های منابع چاپ سنگی دانست. سالانه پایان‌نامه‌های دانشگاهی متعددی در مقاطع کارشناسی ارشد و دکتری در حوزه‌های گوناگون علوم نگارش می‌یابد که در این بین، بر اساس آمار موجود، سهم پایان‌نامه‌های مبنی بر منابع چاپ سنگی و یا با محوریت این منابع، چشمگیر نیست.

تصویرسازی: پراکندگی جغرافیایی (شهر-دانشگاه) به ترتیب میزان مثبت نگارش در این رشته عبارت است از: تهران (دانشگاه هنر: ۳۰، دانشگاه آزاد اسلامی: ۲۱، دانشگاه تهران: ۲۰، دانشگاه شاهد: ۸، دانشگاه سوره: ۷، دانشگاه الزهراء^(س): ۷، دانشگاه تربیت مدرس: ۱، دانشگاه علم و فرهنگ: ۱، مؤسسه آموزش عالی جهاد دانشگاهی: ۱)، یزد (دانشگاه آزاد اسلامی: ۴، دانشگاه علم و هنر: ۱)، مشهد (مؤسسه آموزش عالی فردوس: ۳)، اصفهان (مؤسسه آموزش عالی سپهر: ۳)، مازندران (دانشگاه مازندران: ۱، مؤسسه آموزش عالی کمال‌الملک: ۱)، مؤسسه

آموزش عالی روزبهان: ۱)، تبریز (مؤسسه آموزش عالی نبی اکرم (ص): ۱)، سمنان (دانشگاه سمنان: ۱)، شیراز (مؤسسه آموزش عالی آپادانا: ۱)، رامسر (دانشگاه آزاد اسلامی: ۱) و نیشابور (دانشگاه نیشابور: ۱). بر اساس یافته‌ها، ۲۲ دانشگاه در ۱۰ شهر، به نگارش ۱ پایان‌نامه در مقطع کاردانی، ۱۱ پایان‌نامه در مقطع کارشناسی و ۱۰۳ پایان‌نامه در مقطع کارشناسی ارشد (مجموعاً ۱۱۵ پایان‌نامه) پرداخته‌اند.

۱۳۸۲	۱۳۸۰	۱۳۷۹	۱۳۷۸	۱۳۷۶	۱۳۷۵	۱۳۷۴	۱۳۷۲	۱۳۶۲	۱۳۵۶
۴	۱	۱	۱	۲	۱	۲	۱	۱	۱
۱۳۹۲	۱۳۹۱	۱۳۹۰	۱۳۸۹	۱۳۸۸	۱۳۸۷	۱۳۸۶	۱۳۸۵	۱۳۸۴	۱۳۸۳
۵	۵	۵	۶	۷	۵	۳	۳	۶	۳
	۱۴۰۱	۱۴۰۰	۱۳۹۹	۱۳۹۸	۱۳۹۷	۱۳۹۶	۱۳۹۵	۱۳۹۴	۱۳۹۳
	۲	۷	۶	۲	۴	۸	۵	۵	۱۳

نقاشی: پراکندگی جغرافیایی (شهر-دانشگاه) به ترتیب میزان مثبت نگارش در این رشته عبارت است از: تهران (دانشگاه هنر: ۹، دانشگاه شاهد: ۷، دانشگاه الزهراء (س): ۵، دانشگاه تربیت مدرس: ۲، دانشگاه آزاد اسلامی: ۲، دانشگاه تهران: ۱)، اصفهان (دانشگاه هنر: ۴، مؤسسه آموزش عالی سپهر: ۳)، مشهد (مؤسسه آموزش عالی فردوس: ۱) و زاهدان (دانشگاه سیستان و بلوچستان: ۱). بر اساس یافته‌ها، ۱۰ دانشگاه در ۴ شهر، به نگارش ۳ پایان‌نامه در مقطع کارشناسی و ۳۲ پایان‌نامه در مقطع کارشناسی ارشد (مجموعاً ۳۵ پایان‌نامه) پرداخته‌اند.

۱۳۷۶	۱۳۸۳	۱۳۸۶	۱۳۸۷	۱۳۸۸	۱۳۸۹	۱۳۹۰	۱۳۹۳	۱۳۹۴	۱۳۹۵
۱	۱	۴	۵	۳	۴	۱	۴	۳	۲
			۱۴۰۱	۱۴۰۰	۱۳۹۸	۱۳۹۷			
			۱	۳	۲	۱			

پژوهش هنر: پراکندگی جغرافیایی (شهر-دانشگاه) به ترتیب میزان مثبت نگارش در این رشته عبارت است از: تهران (دانشگاه هنر: ۶، دانشگاه آزاد اسلامی: ۴، دانشگاه الزهراء (س): ۱، دانشگاه شاهد: ۱، دانشگاه تربیت مدرس: ۱، دانشگاه پیام‌نور: ۱، دانشگاه خاتم: ۱، دانشگاه سوره: ۱)، مازندران (دانشگاه مازندران: ۴)، یزد (دانشگاه علم و هنر: ۲)، مشهد (مؤسسه آموزش عالی فردوس: ۲)، زاهدان (دانشگاه سیستان و بلوچستان: ۲)، اصفهان (دانشگاه هنر: ۱)، تبریز (دانشگاه هنر اسلامی: ۱)، شیراز (مؤسسه آموزش عالی هنر: ۱) و نیشابور (دانشگاه نیشابور: ۱). بر اساس یافته‌ها، ۱۶ دانشگاه در ۹ شهر، به نگارش ۲۸ پایان‌نامه در مقطع کارشناسی ارشد و ۲ پایان‌نامه در مقطع دکتری (مجموعاً ۳۰ پایان‌نامه) پرداخته‌اند.

۱۳۸۶	۱۳۸۷	۱۳۸۹	۱۳۹۰	۱۳۹۱	۱۳۹۳	۱۳۹۴	۱۳۹۵	۱۳۹۶	۱۳۹۷
۱	۱	۱	۲	۱	۱	۵	۲	۶	۲
			۱۴۰۰	۱۳۹۹	۱۳۹۸				
			۴	۲	۲				

زبان و ادبیات فارسی: پراکندگی جغرافیایی (شهر-دانشگاه) به ترتیب میزان مثبت نگارش در این رشته عبارت است از: تهران (دانشگاه تهران: ۵، دانشگاه علامه طباطبائی: ۴، دانشگاه پیام‌نور: ۳، دانشگاه خوارزمی: ۱)، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی: (۱)، مشهد (دانشگاه فردوسی: ۳)، کرمان (دانشگاه شهید باهنر: ۲)، تبریز (دانشگاه ارومیه: ۱، دانشگاه تبریز: ۱)، کردستان (دانشگاه کردستان: ۱، دانشگاه پیام‌نور: ۱)، سمنان (دانشگاه سمنان: ۱)، کرمانشاه (دانشگاه رازی: ۱)، زاهدان (دانشگاه سیستان و بلوچستان: ۱)، کاشان (دانشگاه کاشان: ۱) و فیروزآباد (دانشگاه آزاد اسلامی: ۱). بر اساس یافته‌ها، ۱۶ دانشگاه در ۱۰ شهر، به نگارش ۱۸ پایان‌نامه در مقطع کارشناسی ارشد و ۱۰ پایان‌نامه در مقطع دکتری (مجموعاً ۲۸ پایان‌نامه) پرداخته‌اند.

۱۳۹۷	۱۳۹۶	۱۳۹۵	۱۳۹۴	۱۳۹۲	۱۳۹۱	۱۳۹۰	۱۳۸۹	۱۳۸۸	۱۳۸۰	۱۳۷۳
۳	۲	۲	۲	۱	۳	۴	۲	۳	۱	۱
								۱۴۰۱	۱۳۹۹	۱۳۹۸
								۱	۲	۱

هنر اسلامی: پراکندگی جغرافیایی (شهر-دانشگاه) به ترتیب میزان مثبت نگارش در این رشته عبارت است از: تهران (دانشگاه تربیت مدرس: ۴، دانشگاه سوره: ۱)، تبریز (دانشگاه هنر اسلامی: ۴) و نیشابور (دانشگاه نیشابور: ۱). بر اساس یافته‌ها، ۴ دانشگاه در ۳ شهر، به نگارش ۹ پایان‌نامه در مقطع کارشناسی ارشد و ۱ پایان‌نامه در مقطع دکتری (مجموعاً ۱۰ پایان‌نامه) پرداخته‌اند.

۱۴۰۰	۱۳۹۹	۱۳۹۸	۱۳۹۳	۱۳۹۲	۱۳۸۹
۲	۱	۲	۱	۲	۲

علم اطلاعات و دانش‌شناسی (کتابداری): پراکندگی جغرافیایی (شهر-دانشگاه) به ترتیب میزان مثبت نگارش در این رشته عبارت است از: تهران (دانشگاه تهران: ۳، دانشگاه آزاد اسلامی: ۴) و مشهد (دانشگاه فردوسی: ۱، آموزش ضمن خدمت کارکنان آستان قدس: ۱). بر اساس یافته‌ها، ۴ دانشگاه در ۲ شهر، به نگارش صرفاً ۹ پایان‌نامه در مقطع کارشناسی ارشد پرداخته‌اند.

۱۳۹۵	۱۳۹۳	۱۳۹۲	۱۳۹۰	۱۳۷۷	۱۳۷۴	۱۳۷۳	۱۳۵۴
۱	۲	۱	۱	۱	۱	۱	۱

گرافیک: پراکندگی جغرافیایی (شهر-دانشگاه) صرفاً دربردارنده شهر تهران (دانشگاه آزاد اسلامی: ۳، دانشگاه سوره: ۲، دانشگاه هنر: ۱، دانشگاه تربیت مدرس: ۱) در مقطع کارشناسی ارشد است.

۱۳۹۷	۱۳۹۴	۱۳۸۴	۱۳۸۲	۱۳۷۸	۱۳۵۶
۲	۱	۱	۱	۱	۱

مرمت اشیاء فرهنگی و تاریخی: پراکندگی جغرافیایی (شهر-دانشگاه) صرفاً دربردارنده شهر تهران (دانشگاه آزاد اسلامی: ۲، دانشگاه هنر: ۱) در مقطع کارشناسی ارشد است.

۱۳۹۶	۱۳۹۴	۱۳۹۱
۱	۱	۱

ایران‌شناسی: پراکندگی جغرافیایی (شهر-دانشگاه) صرفاً دربردارنده شهر تهران (دانشگاه شهید بهشتی: ۲) و مشهد (دانشگاه بین‌المللی امام رضا^(ع): ۱) در مقطع کارشناسی ارشد است.

۱۳۹۸	۱۳۹۴	۱۳۹۱
۱	۱	۱

ادیان و عرفان: پراکندگی جغرافیایی (شهر-دانشگاه) صرفاً دربردارنده شهر مشهد (دانشگاه فردوسی: ۳) در مقطع کارشناسی ارشد است.

۱۳۹۸	۱۳۹۱
۱	۲

صنایع دستی: پراکندگی جغرافیایی (شهر-دانشگاه) صرفاً دربردارنده شهر یزد (دانشگاه علم و هنر: ۲) در مقطع کارشناسی ارشد است.

۱۳۹۵
۲

تاریخ تطبیقی و تحلیلی هنر اسلامی: پراکندگی جغرافیایی (شهر-دانشگاه) صرفاً دربردارنده شهر تهران (دانشگاه هنر: ۱) در مقطع دکتری است.

۱۳۹۸
۱

عکاسی: پراکندگی جغرافیایی (شهر-دانشگاه) صرفاً دربردارنده شهر تهران (دانشگاه هنر: ۱) در مقطع کارشناسی ارشد است.

۱۳۸۷
۱

فقه: پراکندگی جغرافیایی (شهر-دانشگاه) صرفاً دربردارنده شهر تهران (دانشگاه تهران: ۱) در مقطع کارشناسی ارشد است.

۱۳۸۹
۱

علوم قرآن و حدیث: پراکندگی جغرافیایی (شهر-دانشگاه) صرفاً دربردارنده شهر مشهد (دانشگاه فردوسی: ۱) در مقطع دکتری است.

۱۳۹۷
۱

تاریخ ایران بعد از اسلام: پراکندگی جغرافیایی (شهر-دانشگاه) صرفاً دربردارنده شهر مشهد (دانشگاه فردوسی: ۱) در مقطع دکتری است.

۱۳۹۹
۱

تاریخ و تمدن ملل اسلامی: پراکندگی جغرافیایی (شهر-دانشگاه) صرفاً دربردارنده شهر تهران (دانشگاه شهید بهشتی: ۱) در مقطع دکتری است.

۱۳۹۹
۱

زبان‌شناسی: پراکندگی جغرافیایی (شهر-دانشگاه) صرفاً دربردارنده شهر مشهد (دانشگاه فردوسی: ۱) در مقطع کارشناسی ارشد است.

۱۳۹۰
۱

مردم‌شناسی: پراکندگی جغرافیایی (شهر-دانشگاه) صرفاً دربردارنده شهر تهران (دانشگاه تهران: ۱) در مقطع کارشناسی ارشد است.

۱۳۷۷
۱

انیمیشن: پراکندگی جغرافیایی (شهر-دانشگاه) صرفاً دربردارنده شهر تهران (دانشگاه هنر: ۱) در مقطع کارشناسی ارشد است.

۱۳۹۸
۱

طراحی صحنه: پراکندگی جغرافیایی (شهر-دانشگاه) صرفاً دربردارنده شهر تهران (دانشگاه هنر: ۱) در مقطع کارشناسی ارشد است.

۱۳۷۹
۱

یافته‌ها

بر اساس پرسش چندگانه آغازین، یافته‌های مستخرج را می‌توان چنین ارائه داد. از منظر پراکندگی جغرافیایی (شهر-دانشگاه) به ترتیب تهران، مشهد، اصفهان و یزد از منظر شهر و دانشگاه هنر تهران، دانشگاه آزاد اسلامی تهران، دانشگاه تهران، دانشگاه شاهد تهران، بیشترین حجم نگارش پایان‌نامه‌های دانشگاهی را به خود اختصاص داده‌اند و سپس سایر شهرها و مراکز دانشگاهی را می‌توان مورد اشاره قرار داد.

جدول ۱. تعداد پایان‌نامه‌های دانشگاهی از منظر پراکندگی جغرافیایی (شهر- دانشگاه)

شهر	دانشگاه	مجموع
تهران	دانشگاه هنر	۵۱
	دانشگاه آزاد اسلامی	۳۶
	دانشگاه تهران	۳۱
	دانشگاه شاهد	۱۶
	دانشگاه الزهراء(س)	۱۳
	دانشگاه سوره	۱۱
	دانشگاه تربیت مدرس	۹
	دانشگاه علامه طباطبائی	۴
	دانشگاه پیام‌نور	۴
	دانشگاه شهید بهشتی	۳
	دانشگاه خوارزمی	۱
	پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی	۱
	مؤسسه آموزش عالی جهاد دانشگاهی	۱
	دانشگاه علم و فرهنگ	۱
دانشگاه خاتم	۱	
مشهد	دانشگاه فردوسی	۱۰
	مؤسسه آموزش عالی فردوس	۶
	دانشگاه بین‌المللی امام رضا(ع)	۱
	آموزش ضمن خدمت کارکنان آستان قدس	۱
اصفهان	مؤسسه آموزش عالی سپهر	۶
	دانشگاه هنر	۵
یزد	دانشگاه آزاد اسلامی	۴
	دانشگاه علم و هنر	۵
تبریز	دانشگاه هنر اسلامی	۵
	دانشگاه ارومیه	۱
	دانشگاه تبریز	۱
	مؤسسه آموزش عالی نبی اکرم(ص)	۱
	دانشگاه مازندران	۵

۱	مؤسسه آموزش عالی کمال‌الملک	مازندران
۱	مؤسسه آموزش عالی روزبهان	
۱	دانشگاه سمنان	سمنان
۴	دانشگاه سیستان و بلوچستان	زاهدان
۳	دانشگاه نیشابور	نیشابور
۲	دانشگاه شهید باهنر	کرمان
۱	دانشگاه کردستان	کردستان
۱	دانشگاه پیام‌نور	
۱	مؤسسه آموزش عالی هنر	شیراز
۱	مؤسسه آموزش عالی آپادانا	
۱	دانشگاه سمنان	سمنان
۱	دانشگاه رازی	کرمانشاه
۱	دانشگاه کاشان	کاشان
۱	دانشگاه آزاد اسلامی	فیروزآباد
۱	دانشگاه آزاد اسلامی	رامسر
۲۵۵ پایان‌نامه	۴۳ دانشگاه	۱۷ شهر

از منظر پراکندگی رشته، تصویرسازی با فاصله‌ای مشهود از سایر رشته‌ها قرار دارد و پس از آن می‌توان به رشته‌هایی همچون نقاشی، پژوهش هنر، زبان و ادبیات فارسی اشاره کرد که بیشترین حجم نگارش پایان‌نامه در رشته‌های مذکور بوده است. بر اساس یافته‌ها، غلبه نگرش با رویکرد هنری (به ویژه تصویرسازی در کتاب‌های چاپ سنگی)، در اولویت پژوهش‌ها در رشته‌های دانشگاهی قرار داشته است.

جدول ۲. تعداد پایان‌نامه‌های دانشگاهی از منظر پراکندگی رشته

تعداد	عنوان
۱۱۵	تصویرسازی
۳۵	نقاشی
۳۰	پژوهش هنر
۲۸	زبان و ادبیات فارسی
۱۰	هنر اسلامی
۹	علم اطلاعات و دانش‌شناسی
۷	گرافیک
۳	مرمت اشیاء فرهنگی و تاریخی
۳	ایران‌شناسی
۳	ادبیان و عرفان
۲	صنایع‌دستی
۱	تاریخ تطبیقی و تحلیلی هنر اسلامی
۱	عکاسی

۱	فقه
۱	علوم قرآن و حدیث
۱	تاریخ ایران بعد از اسلام
۱	تاریخ و تمدن ملل اسلامی
۱	زبان‌شناسی
۱	مردم‌شناسی
۱	انیمیشن
۱	طراحی صحنه
۲۵۵	۲۱ رشته

از منظر مقطعی که در آن پایان‌نامه‌های مذکور نگارش یافته است، با وجود مشاهده چهار مقطع (کاردانی، کارشناسی، کارشناسی ارشد و دکتری) در این بین، بیشترین تعداد پایان‌نامه‌ها در مقطع کارشناسی ارشد است.

جدول ۳. تعداد پایان‌نامه‌های دانشگاهی از منظر مقاطع تحصیلی رشته

تصویرسازی			
کاردانی	کارشناسی	کارشناسی ارشد	دکتری
۱	۱۱	۱۰۳	-----
نقاشی			
کاردانی	کارشناسی	کارشناسی ارشد	دکتری
-----	۳	۳۲	-----
پژوهش هنر			
کاردانی	کارشناسی	کارشناسی ارشد	دکتری
-----	-----	۲۸	۲
زبان و ادبیات فارسی			
کاردانی	کارشناسی	کارشناسی ارشد	دکتری
-----	-----	۱۸	۱۰
هنر اسلامی			
کاردانی	کارشناسی	کارشناسی ارشد	دکتری
-----	-----	۹	۱
علم اطلاعات و دانش‌شناسی (کتابداری)			
کاردانی	کارشناسی	کارشناسی ارشد	دکتری
-----	-----	۹	-----
گرافیک			
کاردانی	کارشناسی	کارشناسی ارشد	دکتری
-----	-----	۷	-----
مرمت اشیاء فرهنگی و تاریخی			

کارشناسی	کارشناسی ارشد	دکتری	کاردانی
-----	۳	-----	-----
ایران شناسی			
کارشناسی	کارشناسی ارشد	دکتری	کاردانی
-----	۳	-----	-----
ادیان و عرفان			
کارشناسی	کارشناسی ارشد	دکتری	کاردانی
-----	۳	-----	-----
صنایع دستی			
کارشناسی	کارشناسی ارشد	دکتری	کاردانی
-----	۲	-----	-----
تاریخ تطبیقی و تحلیلی هنر اسلامی			
کارشناسی	کارشناسی ارشد	دکتری	کاردانی
-----	-----	۱	-----
عکاسی			
کارشناسی	کارشناسی ارشد	دکتری	کاردانی
-----	۱	-----	-----
فقه			
کارشناسی	کارشناسی ارشد	دکتری	کاردانی
-----	۱	-----	-----
علوم قرآن و حدیث			
کارشناسی	کارشناسی ارشد	دکتری	کاردانی
-----	-----	۱	-----
تاریخ ایران بعد از اسلام			
کارشناسی	کارشناسی ارشد	دکتری	کاردانی
-----	-----	۱	-----
تاریخ و تمدن ملل اسلامی			
کارشناسی	کارشناسی ارشد	دکتری	کاردانی
-----	-----	۱	-----
زبان شناسی			
کارشناسی	کارشناسی ارشد	دکتری	کاردانی
-----	۱	-----	-----
مردم شناسی			
کارشناسی	کارشناسی ارشد	دکتری	کاردانی
-----	۱	-----	-----

انیمیشن			
کاردانی	کارشناسی	کارشناسی ارشد	دکتری
-----	-----	۱	-----
طراحی صحنه			
کاردانی	کارشناسی	کارشناسی ارشد	دکتری
-----	-----	۱	-----
مجموع			
کاردانی	کارشناسی	کارشناسی ارشد	دکتری
۱	۱۴	۲۲۳	۱۷

از منظر سالشماری، یافته‌ها حاکی از آن است که از اواخر دهه ۸۰، توجه مراکز دانشگاهی به بهره‌گیری از کتاب‌های چاپ سنگی جهت نگارش پایان‌نامه‌ها رو به فزونی نهاده است که می‌توان آن را متأثر از آشنایی بیش از پیش به قابلیت و کاربرد علمی کتاب‌های چاپ سنگی در پژوهش و همچنین امکان دسترسی بیشتر به این منابع به واسطه ایجاد بسترهای نسبی لازم و مطلوب از سوی مراکز نگهداری نسخ خطی دانست.

۱۳۶۳	۱۳۶۲	۱۳۶۱	۱۳۶۰	۱۳۵۹	۱۳۵۸	۱۳۵۷	۱۳۵۶	۱۳۵۵	۱۳۵۴
---	۱	---	---	---	---	---	۲	---	۱
۱۳۷۳	۱۳۷۲	۱۳۷۱	۱۳۷۰	۱۳۶۹	۱۳۶۸	۱۳۶۷	۱۳۶۶	۱۳۶۵	۱۳۶۴
۲	۱	---	---	---	---	---	---	---	---
۱۳۸۳	۱۳۸۲	۱۳۸۱	۱۳۸۰	۱۳۷۹	۱۳۷۸	۱۳۷۷	۱۳۷۶	۱۳۷۵	۱۳۷۴
۴	۵	---	۲	۲	۲	۲	۳	۱	۳
۱۳۹۳	۱۳۹۲	۱۳۹۱	۱۳۹۰	۱۳۸۹	۱۳۸۸	۱۳۸۷	۱۳۸۶	۱۳۸۵	۱۳۸۴
۲۱	۹	۱۳	۱۴	۱۶	۱۳	۱۲	۴	۳	۱۱
		۱۴۰۱	۱۴۰۰	۱۳۹۹	۱۳۹۸	۱۳۹۷	۱۳۹۶	۱۳۹۵	۱۳۹۴
		۴	۱۶	۱۳	۱۳	۱۳	۱۷	۱۴	۱۸

نتیجه‌گیری

بهره‌گیری از منابع چاپ سنگی در رشته‌های گوناگون علمی، از جمله موضوعات نیازمند پژوهش‌های گسترده و تخصصی به ویژه در عرضه دانشگاهی است. در پژوهش حاضر، یافته‌ها شاهدهی بر این جریان است که پایان‌نامه‌های نگارش‌یافته غالباً در مراکز دانشگاهی تهران و پس از آن با فاصله‌ای مشهود در مشهد است. این در حالی است که با وجود قرارگیری دو کانون نگهداری منابع چاپ سنگی در کتابخانه ملی و مجلس، کانون دیگر در کتابخانه آستان قدس رضوی قرار دارد و پس از آن می‌توان به مراکز قم اشاره داشت. این جریان نشانگر ارتباط معنی‌داری در دسترسی پژوهشگران به مراکز نگهداری منابع چاپ سنگی و پراکندگی جغرافیایی است. چنین دریافت می‌شود که با وجود جریان دیجیتال‌سازی و ایجاد پایگاه‌های خدمات‌رسانی مربوطه، دسترسی

کامل و سریع به این منابع، همچنان موضوعی حائز اهمیت در گرایش دانشجویان به انجام پژوهش‌های حوزه چاپ سنگی محسوب می‌شود.

از منظر مقاطع، کارشناسی ارشد پیشتاز و پس از آن مقطع دکتری و کارشناسی قرار دارند. از منظر سالشماری، از اواخر دهه ۸۰، توجه به حوزه چاپ سنگی در عرصه دانشگاهی با رشدی محسوس همراه بوده که به احتمال فراوان حاصل آگاهی مراکز علمی به واسطه نگارش کتاب‌هایی در راستای معرفی چاپ سنگی بوده است. همچنین، از منظر موضوعی، توجه پژوهشی، به صورت عمده متمرکز بر چند رشته (به ترتیب میزان مثبت نگارش: تصویرسازی، نقاشی، پژوهش هنر، زبان و ادبیات فارسی) است که در حوزه هنری غالباً توجه به تصویرسازی در کتاب‌های چاپ سنگی و در حوزه ادبیات صرفاً به عنوان عنصری مکمل در تصحیح نسخ خطی مورد استفاده قرار گرفته‌اند. این در حالی است که سایر ظرفیت‌های پژوهشی این حوزه همچون بررسی آغازها، انجام‌ها، هامش‌ها، شروح تهیه، تحولات متن، کاتبان، چاپخانه‌داران، بنیان و حامیان چاپ، حق چاپ، تیراژ، محل فروش، مهرها، وقف‌نامه‌ها، یادداشت‌های توضیحی، تملک و امانت، عرض دیدها، اجازات، تقریظها، گونه‌های خط و کاغذ، تذهیب‌ها، سرلوح‌ها، تزئینات متن، جلد و تزئینات وابسته به آن و آسیب‌های وارده (با رویکرد مرمت) تنها بخشی از موضوعات پژوهشی در رشته‌های گوناگون محسوب می‌شود که تاکنون به صورت جدی و متمرکز مورد توجه پایان‌نامه‌های دانشگاهی قرار نگرفته است. بر اساس یافته‌های پژوهش دریافت می‌شود که تمرکز جغرافیایی، موضوعی و مقطع از جمله آسیب‌های نیازمند توجه جدی است. در این راستا می‌توان علل چندگانه‌ای را دخیل دانست.

مهمترین موضوع، عدم دانش کافی و روزآمدسازی اساتید راهنما و مشاور در زمینه منابع چاپ سنگی و آگاهی از ظرفیت‌های این منابع در راستای ایده‌بخشی به دانشجویان است. همچنین توجه افراط‌گونه به نسخ خطی و بی‌اهمیتی به منابع چاپ سنگی از سوی اساتید دانشگاهی، موضوعی دیگر در این زمینه محسوب می‌شود. عمده دلیل دیگر را می‌توان عدم توجه جدی مراکز نگهداری منابع چاپ سنگی دانست، چنان که تاکنون در قیاس با نسخ خطی، فهرسی جامع و دقیق انتشار نیافته و در مواردی اطلاعات اولیه ذکر شده از سوی مراکز، ناقص و ناکافی است. علاوه بر این، در بسیاری از موارد، دیجیتال‌سازی و خدمات‌رسانی در حوزه چاپ سنگی، چندان در کانون توجه و اولویت این مراکز قرار ندارد. متعاقباً ثمره این جریان، نگارش معدود پایان‌نامه‌های دانشگاهی در این حوزه، بر اساس اطلاعات اندک (استقرای ناقص) است، چنان که بررسی کیفی پایان‌نامه‌های مذکور، در قالب پژوهشی مستقل، می‌تواند به بررسی این جریان بپردازد.

سیاسگزاری

نگارنده بر خود لازم می‌داند از ریاست سازمان کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مرکز اسناد آستان قدس رضوی و مدیریت اداره مخطوطات این سازمان، به واسطه حمایت از اجرای پژوهش حاضر، کمال تشکر و قدردانی را داشته باشد.

منابع

- آزادی، محمد (۱۳۸۹). نگاهی به پایان‌نامه‌های دانشگاه هنر در موضوع چاپ سنگی و سربی. *کتاب ماه کلیات*، ۱۵۹، ۱۰۲-۹۹. ابطحی‌نژاد مقدم، سیده طرفه (۱۳۹۴). *مآخذشناسی کتاب‌های چاپ سنگی و سربی: از ابتدای زمستان سال ۱۳۸۹ تا پایان زمستان سال ۱۳۹۳*. نقد کتاب میراث، ۶-۷، ۱۴۵-۱۷۲.
- اصلانیان، صبح‌دبویید (۱۳۹۹). *ظهور اولیه چاپ در عصر صفوی: نگاهی نو به نخستین چاپخانه ارمنیان در جلفای نو*. ترجمه مصطفی لعل شاطری. قم: وراقان.
- امامی، فرشید (۱۴۰۰). *تصویر چاپ سنگی و مخاطبان آن، فنون تصویرسازی در دوره قاجار*. ترجمه مصطفی لعل شاطری. مشهد: مرندیز.
- بابازاده، شهلا (۱۳۷۸). *تاریخ چاپ در ایران*. تهران: کتابخانه طهوری.
- بوذری، علی (۱۳۹۰). *مآخذشناسی کتاب‌های چاپ سنگی و سربی*. تهران: کتابدار.
- شچگلوا، المیادا پاولونا (۱۳۸۸). *تاریخ چاپ سنگی در ایران*. ترجمه پروین منزوی. تهران: معین.
- غلامی جلیسه، مجید (۱۳۹۰). *تاریخ چاپ سنگی اصفهان*. تهران: کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی.
- غلامی جلیسه، مجید (۱۳۸۹). *شمارگان در کتاب‌های چاپ سنگی*. *کتاب ماه کلیات*، ۱۵۹، ۹۲-۹۸.
- مطلبی، داریوش (۱۳۸۹). *کتاب‌های چاپ سنگی*. *کتاب ماه کلیات*، ۱۵۹، ۲-۳.
- محبوب، سیامک (۱۳۸۹). *نسخ خطی و چاپ سنگی در نهاد کتابخانه‌های عمومی*. *کتاب ماه کلیات*، ۱۵۶، ۱۰۴-۱۰۷.
- مولانا، حمید (۱۳۵۸). *سیر ارتباطات اجتماعی در ایران*. تهران: دانشکده علوم و ارتباطات اجتماعی.
- میرزای گلپایگانی، حسین (۱۳۷۸). *تاریخ چاپ و چاپخانه در ایران (۱۰۵۰ قمری تا ۱۳۲۰ شمسی)*. تهران: گلشن.
- بی‌نام (۱۳۷۰). گزارشی از برگزاری نمایشگاه کتاب‌های چاپ سنگی. *تحقیقات کتابداری و اطلاع‌رسانی دانشگاهی*، ۱۸، ۳۵-۴۰.

References

- Abtahi Nejad Moghadam, S. T. (2015). Ethology of lithographic and lead printed books: from the beginning of the winter of 2019 to the end of the winter of 2013. *Criticism of the heritage book*, 6-7, 145-172. (in Persian)
- Aslanian, S. D. (2020). *The early arrival of print in saffavid Iran*. Qom: Varaqan. (in Persian)
- Azadi, M. (2010). Looking at theses of the University of Art on the subject of lithography and lead printing. *The book of the month of generalities*, 159, 99-102. (in Persian)
- Babazadeh, S. (1999). *Date of publication in Iran*. Tehran: Tahori Library. (in Persian)
- Boozari, A. (2011). *Etymology of lithographic and lead printed books*. Tehran: Librarian. (in Persian)
- Emami, F. (2021). Lithograph image and its audience. *Imagery techniques in the Qajar period*. Translated by Mustafa Lal Shatri. Mashhad: Marandiz. (in Persian)

- Floor, W. (1990). "ČĀP". *Encycloaedia Iranica*. 4. New York: Bibliotheca Persica Press.
- Floor, W. (1990). "ČĀP". *Encycloaedia Iranica*. 4. New York: Bibliotheca Persica Press.
- Gholami Jaliseh, M. (2011). *History of lithography in Isfahan*. Tehran: Library, Museum and Documentation Center of the Islamic Council. (in Persian)
- Golami Jaliseh, M. (2010). Numerals in lithographic books. *The book of the month of generalities*. 159, 92-98. (in Persian)
- Green, N. (2010). Stones from Bavaria: Iranian Lithography in its Global Contexts. *Iranian Studies*, 43, 305-331.
- Green, N. (2010). Stones from Bavaria: Iranian Lithography in its Global Contexts. *Iranian Studies*. 43, 305-331.
- Mahboob, S. (2010). Manuscript and lithography in public libraries. *The book of the month of generalities*. 156, 104-107. (in Persian)
- Marzolph, U. (2002). Early Printing History in Iran (1817-ca. 1900). *Middle Eastern Languages and the Print Revolution: A Cross-Cultural Encounter*. Ed. E. Hanebutt-Benz. Westhofen: katalog Gutenberg Museum Mainz, 249-268.
- Marzolph, Ulrich. (2007). Persian Incunabula: A Definition and Assessment. *Gutenberg-Jahrbuch*, 82, 205-220.
- Mirza Golpayegani, H. (1999). *History of printing and printing house in Iran*. Tehran: Golshan. (in Persian)
- Motalabi, D. (2010). Lithograph books. *The book of the month of generalities*. 159, 2-3. (in Persian)
- Mulana, H. (1979). *The course of social communication in Iran*. Tehran: Faculty of Social Sciences and Communication. (in Persian)
- Shchegluya, O. P. (2009). *History of lithography in Iran*. Translated by Parvin Manzavi. Tehran: Moin. (in Persian)
- Unknown. (1991). A report on holding an exhibition of lithographic books. *Library research and academic information*, 18, 35-40. (in Persian)